

Радомир Константиновић, Филозофија паланке, 7 издања: 1969, 1970, 1981, 1991, 1997, 2004, 2006.

Филип Давид је за ову књигу једном рекао: «Радетова Филозофија паланке постала је нека врста наше библије».

У овом огледу желео бих да се позабавим управо тим питањем: како је и зашто ова књига постала библија Друге Србије.

Језик «библије»

«Филозофија паланке» је први пут штампана 1969. године. У први мах она је дочекана с наклоношћу. Њена тема је била изазовна. У Србији има много мислећих људи који осећају да их друштвена околина гуши. Свима је било драго да могу да прочитају критику «духа паланке». Јер, ко од нас не мисли да јесте, или да може бити, жртва малограђанске ускогрудости или неразумевања? Зато је ова књига имала леп дочек. Међутим, њено читање је за многе представљало разочарење. Најпре, она је написана тешким и неразумљивим псеудо-хегелијанским језиком. Ево једне типичне Константиновћеве реченице: «Смерност је овде израз верности чињеницама, која верност је неверност љубави, неспојива са баналношћу обоговљеног реда и поретка апсолутно-чињеничног света, али која је и неверност самој чињеници јер, налазећи њен апсолутни идентитет, не налази њу већ је губи у апсолутном ништавилу тог апсолутног идентитета» (233-4).

Од око 400 страна књиге бар половина је била састављена из оваквих реченица. Те реченице само су се са крајњом муком могле разумети. Али, и то разумевање је некако више било наслућивање «шта је писац желео да каже», него поимање извесне сложене али ипак логичне целине. Наиме, уз неразумљив стил, Константиновић је готово сваку страницу зачињавао и вербалним парадоксима, тако типичним за псеудо-хегелијански дискурс. Тако, рецимо, тврди Константиновић, дух паланке «хоће прошлост јер неће прошлост» (172), «хоће да буде наиван јер неће да више да буде наиван» (177), «он је могућан јер је (историјски) немогућан» (189) и томе слично. У паланци, уопште, на неки тајанствени («дијалектички») начин, све се аутоматски претвара у своју супротност. Тамо је држање до вредности нихилизам (102), инсистирање на рационалности је ирационалност (104), верност је неверност (114), оптимизам је песимизам (219), дух је антидух (235), а универзализам је партикуларност (249). Уз све то иду и такве невероватне ствари као што су «тужна срећа» (62), «радосно очајање» (62), «несубјективни субјект» (64), «смисао бесмисленог» (155), «лажна истина» (269),

«истина лажи» (269) и још многе друге тајанствене, важне, али обичном људском уму тешко схватљиве појаве.

Нико није желео јавно да призна да бар пола књиге није разумео. Поготово се нико није усуђивао да се жали на њен језик. Јер, Константиновић је управо у оном схватљивом делу књиге објаснио да је први захтев паланачког духа јасност и трезвеност (94-6). Тај дух, вели Константиновић, све што не разуме одмах одбацује. Ако бисте, дакле, рекли да је његова књига досадна и неразумљива, тиме бисте само показали да сте управо ви она паланка коју писац критикује. Тако бисте се заувек дисквалификовали да судите о било чему. Зато су читаоци један другом само у поверењу говорили шта стварно мисле о књизи: да је бар пола књиге бесмислено, да је књига пуна опсенарске фразеологије, да њен већи део чини високопарно распредање, да тај илузионизам поврх свега иритира и својом надменашћу и аподиктичношћу... Али, вешто постављена логичка клопка – коју знамо из приче «Царево ново рухо» - одвраћала је већину читалаца од јавног саопштавања онога што виде и осећају.

Свепаланачка Србија

Друго разочарење за читаоца крило се у Константиновићевом приказу начина на који се дух паланке «еманира» у Србији. Читалац је са запрепашћењем откривао да је Константиновићева критика српске паланке не само криптомарксистичка критика српског национализма, већ и криптомарксистичка критика целокупне српске грађанске културе. Константиновић је, наиме, пошао од иначе тачног увида да дух паланке одликује колективизам, који је непријатељски и према универзализму и према индивидуализму. Оквир тог колективизма у српској паланци по њему је «дух племена» (18). Дотле је све изгледало логично. Међутим, Константиновић је онда направио обрт. «Племена» за њега није конкретна група људи који чине паланку и који врше друштвени притисак на сваког члана, намећући му норму мишљења и понашања. То «племена» паланке за Константиновића је цели српски народ, односно идеална пројекција српског народа у прошлост, садашњост и будућност. Тај колективистички и националистички супер-его, по Константиновићу, стоји над главом сваког члана паланке, без обзира да ли се ради о становнику Београда или Жагубице. «Дух паланке», дакле, који нам не дозвољава да дишемо за Константиновића не долази од нашег непосредног друштвеног окружења – што сви подразумевамо када кажемо «паланка». Он долази из извесне више сфере коју чини дух читаве нације, и који има ту репресивну особину да онемогућава индивидуалне духове да се слободно развијају.

Тај сурови и ауторитарни злодух из некаквог тајанственог разлога запосео је целу грађанску Србију. Наиме, из такође тајанственог разлога, у српску паланку, по Константиновићу, спада комплетно грађанство Србије, укључив и наше највеће умове. Оно што ми мислимо да је најбоље у српској култури пре 1941. за Константиновића су само еманирације једног те истог паланачког духа. Припремите се да чујете кога све Константиновић убраја у духовне паланчане! То су: Ђура Јакшић, Милутин Ускоковић, Војислав Илић, Милан Ракић, Јован Дучић, Сима Пандуровић, Владислав Петровић Дис, Јован Скерлић, Богдан Поповић, Вељко Петровић, Момчило Настасијевић, Раде Драинац, Љубомир Мицић, Димитрије Митриновић, Велибор Јонић, Ксенија Атанасијевић, Исидора Секулић, Милош Ђурић, Владимир Вујић, Владимир Дворниковић, Николај Велимировић, Јустин Поповић, Десанка Максимовић, Владимир Велмар

Јанковић, Бранислав Петронијевић, Светислав Стефановић итд.

Скерлић, Ракић и Драинац као паланчани

Сви они, веровали или не, за Константиновића су израз паланачког духа и за свакога Константиновић има неко објашњење. Рецимо, свако ће се запитати зашто се Скерлић нашао на овом списку. Зар он није био велики Европљанин? Зар он није био ватрени поштовалац француске културе? Зар он није са својом ћеркицом разговарао на француском? Зар није био велики Југословен и предлагао да Срби узму латиницу, ако Хрвати пристану да узму екавицу? Зар он није свуда и на сваком месту критиковао народњаштво и национални романтизам? Не, проблем је, по Константиновићу, у томе што Скерлић сматра да Србија ипак не треба да од Европе узме баш све, већ само оно што је трезвено и рационално. Скерлић, наиме – са презиром уочава Константиновић – налази да извесних врлина има и код Срба, попут виталности, енергије, «здравља српске расе» (229)... Такође, Скерлић се усуђује да изналази и мане Европи, као што су декадентност, занимање за «перверзност» у уметности, умор културне елите... За Константиновића је све то још један доказ да чак и кроз европејца Скерлића проговара Србин, да је и Скерлић у свом најдубљем слоју српски националиста, да и са његовом трезвеношћу и рационалношћу нешто није у реду, да је она у основи паланачка, ћифтинска.

Зашто Милан Ракић? Није ли баш он симбол једне отмене природе, једног господства и једног аристократског европејства? Није ли баш он целом својом егзистенцијом далеко изнад паланке, не представља ли баш он својеврсну ћутећу побуну против примитивизма српске паланке? Не. Јер, како нам то Константиновић са презрењем открива, и иза тог отменог Господина крије се Србин, и тај парнасовац, француски Европејац, дипломата и господин не пропушта да пева о Косову, не пропушта да се закуне прецима да, «када дође до последњег боја» неће издати Отаџбину. Зато, сматра Константиновић, Ракићева аристократска побуна против духа паланке и сама је паланачка, пошто је и он у канџама племена, у канџама нација. Зато је његова европејска профињеност непотпуна, зато је његово господско ћутање немогуће, неприродно, намештено, зато је Ракићево господство само «паланачки псеудо-аристократизам» (315).

Зашто Драинац? Зар он није песник велеграда, зар он није први прави београдски песник, зар он није увео оно толико слављено «урбано» у српску поезију? Зар управо Драинац није песник нонконформизма, песник дрскости, песник побуне против свих стега, па онда и против духа паланке? Штавише, ако су Скелић и Ракић задржали изваносећај за национално, није ли баш Драинац тога ослобођен? Ако се ико еманциповоао од свих колективитета, ако је ико постао индивидуум, ако је ико постао «универзални вагабунд» није ли то био управо Драинац? Не. Јер, Константиновић открива да је Драинац заправо само представник «радикалног левичарства», а за његову публику каже да је «лумпен-пролетерска» (270). Драинац, по Константиновићу, не разуме Револуцију, не разуме Историју, он показује једну типично паланачку «болећивост за `малог човека`», а сви знамо да је онај ко бежи од историје и историјских задатака «ван сваке сумње савршено у свевласти духа паланке» (275). Осим тога, згрожен је Константиновић, Драинац даје и изјаве које компромитују целокупни леви покрет, попут: «Остаје ми јавно да се одрекнем једне универзалне срамоте једног криминалног извртања појма – користољубивог левичарства» (наведено на стр. 275-6).

Зато и Драинац, ма колико развио индивидуализам, ма колико био урбан и велеградски, и ма колико не био захваћен национализмом, ипак не успева да се уздигне до универзалног, до Револуције. Зато и несрећни Драинац за Константиновића остаје само песник паланачког духа.

Тако Константиновић свима налази неку кардиналну ману, тако он сваког српског интелектуалца баца на сметлиште историје. Ђура Јакшић је романтичар, а «српски романтизам је затворен у границе рода, национализован и тако онемогућен за стварну универзалност» (210). Момчило Настасијевић није романтичар, али је одбио Европу, одбио њену извештачност и загњурио се у традицију. Због тога је почео да пева сихове попут: «Родино блага». Зато је и он паланчанин. Десанка Максимовић је уочи рата «настојала да се оствари као религиозна песникиња» (244), Владимир Велмар Јанковић је писао есеје у којима се носталгично сећао мале Србије и исказивао страх од Југославије (199), Бранислав Петронијевића је био метафизичар (232), Светислав Стефановић је почео као универзалист, а «завршио као нацист» (249), Милош Ђурић се усудио да напише «Видовданску етику» (354), и тако даље, тако даље.

Двојица непаланчана

Па, има ли икога да у српској књижевности није паланчанин, запитаће се читалац. Који су то људи што по развијености духа и душе, по универзализму и индивидуализму, надмашују Ракића, Скерлића, Милоша Ђурића или Ксенију Атанасијевић?

Константиновић нам открива двојицу гиганата, двојицу велеумова. Први се зове Милош Перовић. Њега Константиновић хвали да је «једини српски песник који је написао да је патриотизам маска жудње за злочином» (216). Перовић је, наравно, у бедној свесрпској паланци, непознат и запостављен. Зато нас Константиновић обавештава да је Перовић у почетку и сам био заражен паланачким вирусом патриотизма, да се и сам борио у оба Балканска рата, да је и сам рањен у Првом светском рату, због чега му је морала бити одесечана нога. Но, пошто му се све то догодило и пошто је 1915. био заробљен, Перовић је доживео преумљење. Он је схватио колико је зло патриотизам и тиме се уздигао до највишег индивидуализма и највишег универзализма. Константиновић са одушевљењем цитира један Перовићев запис који гласи: «Тетурајући на својим штакама често дођем у опасност да паднем да не бих згазио мрава; али сам у стању да мирне душе стрељам чету непријатељских војника. Жудња за злочином у мојој души, непојамна за мене, навукла је маску патриотизма» (216). Тако се Перовић, ослободивши се патриотизма, узнео до већих интелектуалних висина него што је икад то успео Скерлић, него што је икад то успео Милош Ђурић, него што је икад то успео Момчило Настасијевић...

Друго гигантско име по Константиновићу је Душан Срезејевић. Он је «песник пролетерске револуције» и «активни припадник радничког покрета» (260). «Срезејевић је изванредно значајан тренутак у историји српске културе», каже Константиновић (262). То највише долази услед «његовог прозрења о нужности тоталне побуне» (262). «Врховни тренутак» тог великог песника и револуционара, по нашем критичару и филозофу, јесте «Безимена песма». У том интелектуалном тренутку Срезејевић «духовно и душевно надраста и Ракића и Ј. Дучића» (263). Душан Срезејевић, запамтите то име, Душан Срезејевић, песник и револуционар, Душан Срезејевић, човек који «надраста и Ракића и Ј. Дучића», а свакако и Драинца и Настасијевића, Душан

Срезејевић, човек који је само захваљујући бескрајном мраку српске паланачке културе остао непознат, Душан Срезејевић ће заблистати на интелектуалном небу Србије онда када се Србија најзад ослободи «духа племена», а сваки Србин коначно постане чист универзални индивидуум.

Тако је Константиновић направио својеврстан културни помор међу најумнијим Србима, да би као замену понудио двојицу анонимних песника. Наравно да културна елита у Србији такву врсту књижевне критике није могла да прихвати. Ко, уосталом, може да прихвати ампутацију своје целокупне грађанске културе, ампутацију образложену једним сумњивим, псеудо-дијалектичким језиком којим се може доказати све што се хоће?

Језик и мерила вредног

Јер, баш тај језик «Филозофије паланке» давао је Константиновићу моћ. Наиме, уз помоћ «дијалектичких парадокса», које је Константиновић, као што смо видели, обилато користио, свака врлина се лако могла претворити у ману. Механизам тог обртања био је следећи: «Баш то што инсистираш на вредностима је доказ да си нихилиста»; «Баш то што инсистираш на човекољубљу је доказ да си човекомрзац». Захваљујући језику «лажне истине» и «истините лажи», да се послужимо Константиновићевим синтагмама, онај ко га користи може да одбаци свако мерило и да сам себе постави као врховног арбитра.

Наиме, мерила морају бити јасна, и утолико су боља и савршенија уколико су јаснија. Стога, када, као што то чини Константиновић, одбаците јасност – под било којим изговором (да није довољно «филозофска», да није довољно «дијалектичка», или да је одвећ «паланачка» и «племенска»), одбацили сте и мерила. А када нема јасних мерила, када је све мутно, када је све парадоксално, када се, као код Константиновића, може рећи да неко «хоће прошлост јер неће прошлост» и да «хоће да буде наиван јер више неће да буде наиван», доспевате у ситуацију да воља онога ко се користи таквим језиком постаје једино мерило добра и зла. Онда наш критичар постаје главни, свемоћни арбитар. И само ако пожели, он сваког великана може да згази и сваког просјака да окруни. А Константиновић је, у «Филозофији паланке», премного српских великана гурнуо у прашину.

Разуме се да је културна елита Србије била скептична према оваквој «објективности». Она је ћутећи примила Константиновићеву амбицију да превреднује целокупну српску књижевност. Међутим, за разлику од Београда, нека друга културна средишта у тадашњој СФРЈ са занимањем су пратила Константиновића и његову демонстрацију српске «националистичке» културе. Данас «друга Србија» тврди да је већ тада Константиновић био жртва завере ћутања српских националиста. Али, уистину, тешко да би и једна култура могла да истрпи толики степен самодеструкције и арбитражности колико је постојало у «Филозофији паланке». Која култура би, уосталом, и могла поздравити одбацивање оног најбољег из своје баштине, да би се похвалио пар маргиналних песника?

Критичар и политичари

Константиновићева критика српске грађанске културе нашла је својеврсни политички рефлекс у «Конгресу Културне акције у СР Србији» (Крагујевац, октобар 1971). Реч је о

окупљању «напредне интелигенције» и «напредних омладинаца» под патронатом СК Србије и генералног секретара Латинке Перовић. На конгресу су оштро критикована дела из културе у којима «социјалистички садржај није увек и у свему потврђен» (Латинка Перовић). Речено је још да је «од свега најтеже ослобађање, од, свуда још толико присутног, грађанског погледа на свет» и закључено да «старе богове није довољно сахранити, треба створити свет у ком они неће моћи да живе» (Л. Перовић). Конгрес је завршен тако што су «напредни омладинци» направили ломачу на коју су побацали «неподобну» литературу (пре свега стрипове). Овај конгрес је подржао и Радомир Константиновић. Он је истако да је и сам «против агресије мотива и симбола(...) који су по правилу са деснице».

Међутим, изгледа да су ломаче за неподобну литературу ипак биле превише за Константиновића. Он се, у наредним годинама (1971-1981), повукао из «идеолошке борбе» и посветио писању књижевних портрета 113 српских песника. Они су сабрани у осмотомном делу Биће и језик (у искуству песника српске културе 20. века). У овим портретима читалац с олакшањем примећује да нема идеологије, па ни језика «Филозофије паланке». Портрети су написани зналачки, мирно, са пуно поштовања и пуно удубљивања у све значењске слојеве српске књижевности. Заиста је за дивљење била систематичност и истрајност коју је Константиновић показао радећи на овом, несумњиво капиталном делу. За њега је аутор добио многе похвале из културних кругова Београда. Чинило се да је с тим похвалама постигнуто помирење између Константиновића и национално-грађанске Србије. У светлу великог дела какво је «Биће и језик», «Филозофија паланке» изгледала је сада као екцес, рани рад који ће остати запамћен само као бизарна епизода у сазревању једног значајног интелектуалца. Истина, тај однос грађанског Београда и Константиновића помало је покварен због ауторовог неукусног величања једног умрлог политичара. Наравно да су многи људи из света културе у то време учествовали у обредима слављења овог политичара. Али, код Константиновића је некако било превише одушевљења. То одушевљење је не само излазило изван граница обавезног обреда, већ је добијало и изглед кича. «Ових дана не знам лепшу песму од оне коју сви певамо `Друже Тито ми ти се кунемо` (...). Бравари, филозофи, сељаци, кућне помоћнице, осећају његов глас као свој, то и јесте њихов глас. Кад говори он, маршал Јосип Броз Тито, кућна помоћница, са крпом у руци, уздиже се до маршалских висина; кад не налази реч из прве, или му поглед изгуби реченицу на хартији, или кад овлажи прст да окрене други лист (па сви стрепимо, признајмо то, хоће ли успети тај лист да окрене), и ту, у таквим паузама, он добија, продире још дубље у оне за које и из којих говори».

Поприлично кичасто су звучале и ове Константиновићеве речи: «Видео сам синоћ у аутобусу, враћајући се кући, човека који плаче и не крије своје сузе. Знао сам да је умро Тито: он нас је научио да ништа не кријемо. За њим, човек плаче без стида. Са њим, човек је на самом врелу отворене једноставности. Ко је, стварно, говорио као он једноставно и смирено, и у најсложенијој ситуацији, као да не жели ни за један јединцати степен сувишне речитости и интензивнијега тона да се одвоји од стварности? (...). Та је отвореност тако величанствено отелотворена у ономе човеку, синоћ, у аутобусу, који плаче и не крије своје сузе, и кога сад поздрављам: плачи само, човече, свака твоја суза је драгоцен кап у сјају слободе, све веће, за тебе самога: за Тита. Плачи и гледај нас. Ми те гледамо. Ми се видимо: ми смо заједно».

Повратак у јавност

Током осамдесетих, културни Београд је углавном био опозициони владајућем режиму, уз снажне либерално-дисидентске црте међу појединим интелектуалцима.

Константиновић се, међутим, током целе деценије држао резервисано. А онда су дошле деведесете. Константиновић је изашао у јавност, придружујући се протестима против милитантног национализма. Међутим, он је отишао и корак даље. Својим ауторитетом стао је иза тврдње да је «насиље у самој природи национализма» (1992), тако да сваки национализам, ма колико да је безазлен и ма колико да је само културни, мора да произведе насиље. Не само да је, по Константиновићу, «тоталитаристички национализам» лош, већ су рђава и остала два појавна облика национализма. Њих Константиновић види као «чудовиште са две главе». Једну главу представља «националистички демократа (или демократски националиста)», а другу «чудовиште клеро-нацизма (хришћанског нацисте)».

Овако радикалне тврдње – да у Србији постоје некакви «хришћански нацисти» и да су националне демократе једнака опасност као и ауторитарни националисти – поново су скренуле пажњу на Константиновића. Али, он је ишао и даље, сматрајући да морају бити кажњени не само ратни злочинци, већ и «ратнохушкачки интелектуални олош» који ће «одговарати српском народу и то у часу његовога суочавања са самим собом. Чекам тај час. Верујем у њега» (1997). Наиме, са националистима, и оним демократским и оним хришћанским, и грађанским и културним, Константиновић сматра да нема шта да се разговара. Јер, «национализам је постао апсолутно зло ових простора. Он се увукао свуда и у све. (...)Национализам искључује разговор. Национализам је тероризам». Интелектуалци-националисти заправо су терористи. А зна се како се са њима поступа. Али, оно што је Константиновића учинило култним филозофом «друге Србије» ипак нису биле његове антинационалистичке филипике – ма колико надахнуте биле. Била је то једна црта «Филозофије паланке» за коју се Друга србија грчевито ухватила. Наиме, Константиновићево разматрање «духа паланке» садржавало је и извесну унутрашњу логику која се приказивала као неминовност. Из те неминовности прозилазило је и једно пророчанство. А то пророчанство за «другу Србију» је изгледало, тих деведесетих година, као да се управо остварује.

Родно место и тајна Теорије

Константиновић је, иначе у складу са уобичајеним, дијаматовским читањем Хегела, тврдио да постоји унутрашња логика развоја неке историјске појаве која се увек завршава «остварењем њеног појма». Рецимо, из жира, само ако су услови повољни, увек ће развити храст, само храст и ништа друго осим храста. Зато «дијаматовац» који види клијање жира може са сигурношћу да предвиди да ће се на том месту за двадесет година наћи једно лепо, разгранато, храстово дрво.

Исто тако, Константиновић је тврдио да су већ у «духу паланке», као у каквом жиру, садржане све његове будуће форме, да је следећа форма «духа паланке» национализам, а да је његова крајња форма, онај храст у који ће се дух паланке увек развити само ако има довољно времена – нацизам.

То се, објашњавао је Константиновић у «Филозофији паланке», управо и десило у Србији 1941. године. «Српски нацизам није `импорт` из немачког национал-социјализма,

коме је служио и подражавао, већ је крајњи израз духа паланке» (366). Свепаланачка Србија се, по Константиновићу, самоникло и ендогено развијала, морала се развијати и увек ће се развијати само и једино у нацистичку Србију. То је зато што се сваки патриотизам претвара у национализам, а сваки национализам у нацизам. «Српски нацизам је крајњи израз српског национализма па и духа паланке који, у покушају повратка духу племена, неизбежно јесте и овај дух национализма» (367). Једноставно, постоји «неужност нацизма у духу паланке» (373) објашњава Константиновић. «Он није дело `туђинства` или, како се то обично каже, `одрођавања`» (373). Не, нацизам је само завршна форма коју добија патриотизам и свако ко сумња у овај аподиктичан Константиновићев суд заправо показује да је и сам заражен национализмом. «Идеја о томе да је нацизам туђ духу паланке, јесте идеја којом јасно проговара управо сам тај дух» (373). Светислав Стефановић је природно довршење Милана Ракића. И не може се данас певати о Косову, а да се сутра не заврши са кукастим крстом на рукаву . Пошто се, по Константиновићевој схеми, неминовни развој патриотизам—национализам—нацизам већ једном у случају Србије догодио, тиме је само практично потврђено да ће се исто сваки пут десити и у будућности када год се јави први, почетни члан ове тријаде. Тако се, по Константиновићевој логици, прослава, рецимо, «Два века Вука» (1987) нужно морала завршити Газиместанским митингом (1989), а овај се пак нужно морао завршити покољем у Сребреници (1995). Идеја о монокаузалности догађаја и једнолинијском историјском дешавању типична је, међутим, за једноставни, магијски ум. Такав ум верује да облачење чарапа наопачке или стављање зечије шапе у десни џеп нужно доводи до догађаја какви су добитак на клађењу или успех на испиту. Када у индексу, приликом ипитивња студената, наиђем на новчаницу од десет динара, студенту обично кажем да је десетка на испиту више у узрочно-последичној вези са неким другим чиниоцима као што су редовно похађање предавања, припреме за вежбе и са учењем, него са амулетима. Константиновић, међутим, у складу са дијаматовском епистемологијом, такође сматра да постоји некакав одлучујући унутрашњи узрок будућег догађаја који покреће само један, апсолутно неминован ланац дешавања. Тако, по Константиновићевој логици, од Ракићеве песме «На Газиместану» и других сличних књижевних отелотворења «српског паланачког духа», отпочиње један ланац дешавања који неминовно води до Крагујевца 1941. Ту никакви други узроци нису пресудни. То што је нацистичка Немачка војно поразила Југославију и окупирала Србију по Константиновићу није превише важно. Важно је само то да је «српски нацизам» аутохтони резултат саморазвоја српског паланачког духа, чија је почетна степеница био, између осталог, и Ракићев «Газиместан». «Српски нацизам», послушајмо још једном Константиновића, «није `импорт` из немачког национал-социјализма, коме је служио и подражавао, већ је крајњи израз духа паланке» (366).

Слично монокаузално објашњење «друга Србија» је давала и за распад Југославије и ратове за југословенско наслеђе (1991-1999). За све је био крив српски национализам (патриотизам), пробуђен осамдесетих. Он се једнолинијски развијао кроз све злоћудније форме. «Културни» национализам из средине осамдесетих («Два века Вука», «Осам векова Студенице») постао је крајем те деценије «политички» национализам («митинзи истине», Газиместан 1989). Политички национализам се, почетком деведесетих, претворио у српски «милитаристички» национализам (Вуковар 1991, Сарајево 1992). Коначно, пошто је разбио Југославију, милитаристички национализам је, средином

деценије, добио своју завршни израз у форми српског «геноцидног нацизма» (Сребреница 1995).

И тако, пошто је, најпре на идеолошком плану, уобличила искривљену и поједностављену слику политичких догађаја, «друга Србија» се сетила да је управо то оно што је и Константиновић тврдио, три деценије раније. «Објављена први пут давне 1969. године», објашњава Латинка Перовић – овога пута не у функцији генералног секретара СК, већ као интелектуални првак Друге Србије – «`Филозофија паланке` почела се више читати и цитирати у последњој деценији 20. века. Било је потребно да се дух паланке отелотвори у свим појединостима, да би `Филозофија паланке` постала кључ за разумевање крвавог хаоса у тој деценији, као, у суштини, агоније српске патријархалне цивилизације у њеном најновијем, и најдраматичнијем, судару са модерном цивилизацијом» .

Тако је једна идеологија добила своју теорију. Та теорија је ослобађала идеологију од свих недоумица, као и од обавеза да одговори на, за њу, веома незгодна питања као што су: Ко је први изашао из Југославије? Ко је наоружао агресивне хрватске националисте? Какав је био утицај САД и ЕУ на распад Југославије? Зашто је одбијен Кутиљеров план? Ко је крив за изгон 200.000 крајишких Срба? Зашто је Србија зверски бомбардована 1999. и зашто јој је отето Косово?

Сва ова и многа друга непријатна питања «модерна Србија» је сада могла лагодно да одбаци, позивајући се на Теорију. Јер, Теорија је све то, одавно сасвим лепо објаснила. И пошто је Теорија уздигнута у ранг Догме, њен творац је постао Пророк у псеудо-религијској догматици «друге Србије».

Од критичара до пророка

Данас Друга Србија нема довољно речи да изрази одушевљење Константиновићем и његовом «Филозофијом паланке». Тако Ненад Даковић ову књигу назива «нашом најзначајнијом филозофском књигом 20. века» . За Обрада Савића Константиновић је «културна институција највишег ранга» (123) ; а «Филозофија паланке» «чудесна књига» (124). И за Ивана Миленковића «Филозофија паланке» је «чудо од књиге» , док Филип Давид сматра Константиновића «најзначајнијем интелектуалним именом у савременој српској књижевности и филозофији културе» . За Бошка Томашевића, сарадника «Бетона» (културног додатка листа Данас), Радомир Константиновић је «огромност која се лелуја над нашим главама данас и овде» . За Милицу Јовановић, новинарку листа «Данас», «Филозофија паланке» је «најзначајнија теоријска књига написана на српском језику» . Међу новинарима најдаље иде М. Живановић, из новосадског «Дневника», који каже: «Онај ко није упознат бар са његовом `Филозофијом паланке` не би требало да узима реч ни о једном нашем, вечном, питању, све док је не прочита. А ни онда се не зна шта ће бити. Можда ће га проћи воља да било шта каже, јер је све речено - и то како!» Пошто су, дакле, еватореформски интелектуалци већ извикали «Филозофију паланке» за књигу у којој је «све речено», није ни чудо да су обични следбеници из Друге Србије направили корак даље захтевајући да књига уђе у школску лекиру. «Ова књига би требало да буде уврштена као обавезна лектира за сваког грађанина ове земље», пише један посетилац познатог «другосрбијанског» форума «Замисли Србију» . «Ово генијално дело је требало уврстити у лектиру» , слаже се и други, док трећи вели: «Бићу задовољан оног момента када Константиновића почну да уче деца у првом разреду» .

Такве идеје, да деца у школи читају «Филозофију паланке», могу да падну на памет само оне које коју књигу није ни отворио. Очигледно да мит о «Филозофији паланке» више почива на усменом предању и типичном паланачком афектирању, него на личном искуству читања ове књиге. Али, чак и озбиљнији представници Друге Србије, као што је Иван Миленковић, такође сматрају да «Филозофија паланке» треба да се уврсти у уџбенике. Они само захтевају да «`Филозофија паланке` треба да уђе као обавезна литература на филозофским факултетима у Србији». То што се на овдашњим универзитетима Константиновић не проучава, мисли се у Другој Србији, није последица ограничене филозофске релевантности ове књиге. Не, то је само још један доказ колико је Србија бескрајно провинцијана средина. «Филозофски факултети, нажалост», вајка се Миленковић, «дакле институције које треба да производе елитно знање, јесу провинцијалне и јесу провинцијализоване, и таква једна књига, која деконструира провинцијалних дух, не може да се нађе на тим и таквим факултетима» . Међутим, остаје питање како то да, ако већ паланачка Србија није разумела ову књигу, и остали велики свет је није здушно пригрлио? Јер, за готово 40 година «Филозофија паланке» није доживела превод ни на један светски језик. Преведена је само на мађарски (2002), као заједнички подухват једног новосадског и једног будимпештанског издавача . Друга Србија каже да је то због тога што «ако нека институција или на крају крајева држава не стане иза те књиге, јако су мале шансе да се та књига пробије» (Миленковић, исто). Али, можда је реч о нечем другом. Можда је ипак реч о превише херметичном тексту са одвећ локалном тематиком, који тешко може да заинтересује страног читаоца. Ако је ову књигу и у Србији до краја прочитало тек стотинак људи, тешко да би она могла да има више страних читаоца – без обзира на сву «непровинцијалност» тамошње читалачке публике. Да «Филозофија паланке» има стварну унутрашњу снагу, вероватно јој не би требала додатна, државна, идеологијом оправдана помоћ. Она би за 40 година већ нашла пут до срца и ума читалаца. Домаћем читаоцу се не би морала наметати преко државне школе, а страном преко државних превода.

Наследници и наслеђе

Но, без обзира на сав другосрбијански мит о «Филозофији паланке», нема сумње да је Константиновић ипак оно најбоље што Друга Србија има. Али, треба рећи да то није због «Филозофије паланке». Пре је то због Константиновићевог «Бића и језика», тог важног интелектуалног и културног подухвата. Још и ако упоредите Константиновића са најновијим звездама другосрбијанске културе – Марком Видојковићем, Биљаном Србљановић или ауторима «Бетона» – биће вам јасна не само Константиновићева величина, већ и колику је вулгаризацију, банализацију и политизацију доживела српска култура у последњих четврт века.

Иван Миленковић је за Константиновићевог могућег наследника кандидовао Теофила Панчића. «Једини аутор», објашњава Миленковић, «који на неки начин, више имплицитно него експлицитно, баштини то Константиновићево наслеђе, управо је Теофил Панчић, који ће у два својим књигама – `Урбани Бушмани` и `Чувари бенгалске ватре` – управо да говори о том `злу баналности`» (исто). Од Константиновића до Панчића друга Србија је, у свом «културном рату» (culture war), превалила велики пут. Али, тај пут свакако није пут на више. Иако су њени припадници преузели доста важних културних институција,

истински учинак Друге Србије у српској култури можда се најбоље види управо по томе што она данас од једне књиге од пре четресет година мора да ствара мит, како би обезбедила културно достојанство и теоријску кохерентност.

Од Константиновића до Панчића, друга Србија је ратовала са српским национализмом, непрестано ратовала и само ратовала. Она је премало тога стварала. Она има много типично ратне (војно-идеолошке) продукције – од драма Биљане Србљановић, до романа Марка Видојковића. Али, стварно великог културног дела ту се некако још увек тешко може наћи. То дело није и не може бити «Филозофија паланке» из 1969. Оно мора данас бити створено, оно данас мора бити написано. Ако Друга Србија то није у стању, требало би да се замисли. Одавно је већ уочено да креативност и идеологија не иду заједно. Можда би ослобађање од идеолошке горљивости могло помоћи? Можда би могло допринети повећању стварне креативности? Константиновићу је помогло. Када се ослободио идеолошких схема из «Филозофије паланке» настало је «Биће и језик». Зашто и други не би следили тај пример. Зашто и други не би покушали? Истина, ако би се дезидеологизовала, то можда више и не би била култура Друге Србије. Али, то би била култура. Друга Србија или култура – како је само једноставан и како лак тај избор.